

Periodizarea și cronologia descoperirilor eneolitice târzii din sud-estul Transilvaniei

(Rezumat)

Materialul arheologic aparținând culturii Tisa în fazele sale târzii descoperit în sud-estul Transilvaniei, are un caracter relativ unitar. Periodizarea, precum și încadrarea cronologică și culturală a acestuia se poate face în principal pe baza pieselor ceramice descoperite, care domină cantitativ. Alături de acestea, piesele litice, din os și în special cele din metal, ce-i drept în cantități mai mici, au și ele rol important în încadrarea cronologică a descoperirilor. În analiza materialului ceramic, în privința încadrării lui cronologice și culturale ne sunt de un real folos analogiile de la Bodrogkeresztúr, Pusztai várháza, Hódmezővásárhely-Kotacpart, Deszk, Jászládány, Hódmezővásárhely-Kökénydomb, Tiszadomb, Tiszapolgár-Basatanya, Polgár-Bacsókert etc. Piesele litice reprezentate prin nuclee de obsidian, de andezit și lame de cremene, își găsesc analogii în mormântul descoperit în cariera de piatră din hotarul comunei Gheja, în fața gării Luduș, atribuit culturii Bodrogkeresztúr. Obiectele și uneltele din metal descoperite în așezările din sud-estul Transilvaniei sunt în totalitatea lor din aramă și se încadrează cronologic de asemenea la cultura Bodrogkeresztúr. Dezvoltarea din eneolitic a neoliticului local se poate lega de triburile Tiszapolgár, acestea pe teritoriul României sunt

cunoscute sub numele de Românești, după descoperirile din peștera de la Românești, comuna Tomești, județul Timiș, și constituie populații autohtone inclusiv în sud-estul Transilvaniei.

Materialul arheologic aparținând culturii Tisa în fazele sale târzii descoperit în sud-estul Transilvaniei, are un caracter relativ unitar. Periodizarea, precum și încadrarea cronologică și culturală se poate face în principal pe baza pieselor ceramice descoperite, care domină cantitativ. Alături de acestea, piesele litice, din os și în special cele din metal, în speță din cupru, ce-i drept în cantități mai mici, își au și ele rolul important în încadrarea cronologică a descoperirilor.

În analiza materialului ceramic, în privința încadrării lui cronologice și culturale ne sunt de un real folos analogiile de la Bodrogkeresztúr, Pusztai várháza, Hódmezővásárhely-Kotacpart, Deszk, Jászládány, Hódmezővásárhely-Kökénydomb, Tiszadomb, Tiszapolgár-Basatanya, Polgár-Bacsókert etc.¹.

Astfel pentru vasele cu picior înalt prevăzute cu găuri ovale, analogii se găsesc în cimitirul de la Tiszapolgár-Basatanya², în așezarea de la Tiszapolgár³, ca și în aria culturii Cucuteni-Ariuşd⁴. Pentru vasul cu picior mai scund analogii avem în materialul ceramic de la Tiszapolgár-Basatanya și Pusztai várháza⁵ (cimitirele), dar este frecvent și în așezările culturii Ariuşd, unde sunt pahare cu picior⁶.

Vasele cu corp globular și cu gât cilindric, ca și cele de formă rectangulară de la Reci și Cristuru Secuiesc se întâlnesc des printre materialele din cimitirul de la Bodrogkeresztúr⁷. Din aria culturii Ariuşd este cunoscut vasul mare cu gât cilindric, prevăzut cu urechișe orizontale pe pântec și decorat cu un șir de alveole⁸. Tot în aria culturii Bodrogkeresztúr trebuie căutată analogia pentru vasul cu buza răsfrântă înăuntru și decorat cu caneluri oblice.

Vasul cu gât înalt tronconic și cu corp bombat, cunoscut în literatura arheologică sub denumirea de „oală de lapte” (milchtopfförmiges

Gefäß) este cunoscut din cimitirele de la Pusztaištóvánháza⁹, Tiszapolgár-Basatanya¹⁰ și de la Battonya¹¹.

Pentru vasele cu margini lobate cu colțuri trase în sus analogii deocamdată din așezări și cimitire din eneoliticul târziu nu cunoaștem, această formă este însă destul de frecventă în epoca bronzului. Vasele mici de diferite forme, de sac, de cupă sunt frecvente în cimitirele de la Pusztaištóvánháza¹² și Tiszapolgár-Basatanya¹³.

Supportul de vas și vasul cu patru torți prezintă analogii apropiate cu formele cunoscute din așezările de la Tiszapolgár¹⁴ și Tiszazug-Kisrépart¹⁵, fiind cunoscute și în aria culturii Cucuteni-Ariușd¹⁶.

Ceștile mici cu câte două torți sub margine sunt cunoscute la Bodrogkeresztúr, Kiskörös și Kunszentmárton-Pusztaištóvánháza¹⁷. Vasul cu gura dreptunghiulară este cunoscut în ariile culturilor Tisa, Bodrogkeresztúr și Cucuteni-Ariușd, mai ales în etapele finale. Analogia cea mai apropiată pentru exemplarul de la Reci se găsește în cimitirul de la Bodrogkeresztúr¹⁸. Aceluiași tip, ca formă, i se atașează și fragmentul pictat având pe colț tot un cap de animal cornut.

La încadrarea cronologică a așezărilor din sud-estul Transilvaniei ne servește și materialul ceramic, care din punct de vedere al formelor și al decorului format din benzi cu câmpul liber sau acoperite cu hașuri este caracteristic culturii Tisa în fazele Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr. Decorul meandric din bronz incizate, umplute cu pătrățele este ornamentarea cunoscută la vasele din cimitirul de la Pusztaištóvánháza, iar cel realizat prin împunsături succesive din așezarea de la Hódmezővásárhely²⁰.

În privința pieselor litice reprezentate prin nuclee de obsidian, de andezit și lame de cremene, ce-i drept în cantități reduse, acestea își găsesc analogii în mormântul descoperit în cariera de pietriș din hotarul comunei Gheja, în fața gării Luduș²¹ atribuit culturii Bodrogkeresztúr.

Obiecte similare obiectului de podoabă, singular, descoperit la Reci într-un mormânt de inhumație plană, constând din două mărgelă din dinți perforați (probabil de cerb), sunt prezente câteodată

în mormintele culturii Bodrogkeresztúr de cele mai multe ori lucrate din marmură²². Confectionarea mărgelălor din dinți de animal, este atestată și prin cele trei exemplare de dinți de urs perforați de la Călnic, atribuiți în contextul materialului descoperit comunității Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr²³.

Legat de analiza celor două mărgelă de dinți perforați, trebuie adus în discuție ritualul de inhumație practicat de purtătorii culturii Bodrogkeresztúr, pentru o justă încadrare a celor trei morminte de la Reci. Morții sunt îngropați întotdeauna în poziție chirchită, uneori accentuat chirchită, culcați fiind pe partea dreaptă sau stângă, ocrul lipsește constant din inventarul mormintelor, fiecare mormânt are ca inventar cel puțin trei-patru vase, de diferite forme²⁴. Din categoria elementelor prezentate mai sus la Reci lipsește cel legat de inventarul vaselor și în plus în cadrul unui mormânt sub un schelet se aflau cioburi de tip Coțofeni. Tocmai aceste lucruri au făcut ca într-o prima fază a cercetărilor de la Reci, mormintele să fie atribuite purtătorilor culturii Coțofeni, dar ulterior au fost reconsiderate de însuși descoperitorul lor SZÉKELY Zoltán și atribuite purtătorilor culturii Bodrogkeresztúr.

Prezența cioburilor de tip Coțofeni în mormântul de la Reci explică cel puțin parțial un sincronism între cultura Bodrogkeresztúr și faza de început a culturii Coțofeni, aspect pe care îl vom analiza mai pe larg la concluziile finale.

Dintre obiectele și uneltele din metal descoperite în așezările din sud-estul Transilvaniei, acestea în totalitatea lor sunt din aramă. Astfel acul din aramă găsit fragmentar, este frecvent în cimitirele de la Tiszapolgár-Basatanya²⁵, iar existența aramei în stare brută ne face să presupunem că prelucrarea acestui metal a fost făcută și de localnici.

În privința uneltelelor confectionate din aramă, topoarele în cele trei variante, topoare-ciocan, topoare plate și topoare cu brațele „în cruce” ocupă un loc aparte în cadrul descoperirilor din eneoliticul târziu din sud-estul Transilvaniei. Astfel toporul-ciocan din aramă este cunoscut în Transilvania numai din descoperiri întâmplătoare, pe când în Ungaria a fost descoperit în

inventarul mormintelor care aparțin purtătorilor culturii Bodrogkeresztúr²⁶. Tipologic se poate considera că este o variantă evoluată din tipul Vidra, reprezentată în Transilvania prin toporul-ciocan de la Reci descoperit în nivelul de locuire Cucuteni A2. Poziția lui stratigrafică cronologică în Transilvania nu este încă stabilă. În privința toporului-ciocan descoperit la Sic²⁷, credem că acest tip derivă din tipul Vidra-Reci, ca și toporul cu brațele „în cruce” și persistă până în ultima etapă de dezvoltare a culturilor în cadrul cărora este cunoscut. Faptul este confirmat și prin descoperirea în asocierie cu toporul cu brațele „în cruce” în cultura Bodrogkeresztúr²⁸ și de alte descoperiri din Transilvania²⁹, evoluția lor paralelă fiind observată și de I. NESTOR³⁰.

În categoria topoarelor-ciocan se încadrează și toporul descoperit la Araci, unde a apărut și un topor plat cu marginile ridicate. Fiind provenite din descoperiri întâmplătoare, încadrarea lor trebuie făcută cu precauție din următoarele motive: Toporul-ciocan descoperit în așezarea Schneckenberg de la Sfântu Gheorghe-Órkő (Piatra de veghe), precum și toporul plat cunoscut tot de acolo³¹, reprezintă tipuri mai evolute. Astfel în această arie de cultură sunt obișnuite securile de tip Baniabic (Bányabükk)³², și securi plate mai late. Pe baza acestor elemente categoriile de topoare descoperite la Araci trebuie situate spre sfârșitul eneoliticului, legându-le de purtătorii culturii Bodrogkeresztúr, cultură atestată în Transilvania³³, inclusiv în colțul ei sud-estic, apărând concomitent în intervalul acestei culturi³⁴.

Toporul de aramă cu brațele „în cruce” descoperit la Sândominic, reprezintă tipul Jászladány, a cărui încadrare cronologică în Ungaria este sigură, el aparținând culturii Bodrogkeresztúr³⁵. În Moldova, Al. VULPE, a descoperit la Brad un topor de aramă cu brațele „în cruce” în complexul Cucuteni A-B³⁶, iar în Transilvania un astfel de topor descoperit în cimitirul de la Decea Mureșului este considerat de D. BERCIU ca aparținând fazei târzii a culturii Bodrogkeresztúr³⁷, în timp ce I. KUTZIÁN îl încadrează într-

un grup de cultură analog cu Tiszapolgár sau Gumelnița³⁸.

Cu excepția toporului de aramă cu brațele „în cruce” descoperit la Sândominic, celelalte din această categorie s-au găsit în așezări în care este atestat un nivel de cultură, care aparține etapei târzii a culturii Ariușd (Cucuteni A-B; B), ultima fază de dezvoltare a acesteia. În această fază, în sud-estul Transilvaniei pătrund purtătorii culturilor Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr, care pun capăt existenței culturii Ariușd. E adevărat că poziția stratigrafică a toporului de aramă cu brațele „în cruce” nu este sigură, dar tipologic forma lor evoluată arată o etapă de dezvoltare mai târzie.

În privința locului de geneză a acestor topoare, P. PATAY presupune că în Iugoslavia și Transilvania, în afară de cultura Bodrogkeresztúr, se pot lua în considerare și alte culturi³⁹.

Alături de considerentele prezentate până acum, în încadrarea cronologică a descoperirilor din sud-estul Transilvaniei trebuie avute în vedere și alte elemente. În prezentarea lor trebuie pornit de la o remarcă: în timp ce așezări și cimitire Bodrogkeresztúr de sine stătătoare se găsesc foarte multe, nu se cunosc descoperiri Tiszapolgár „pure”, în cadrul cărora să nu se poată sesiza în germene unele sau altele din caracteristicile culturii Bodrogkeresztúr. De pildă vasele cu picior de tip „fructieră și cele în formă de „ghiveci de flori” trec în cultura Bodrogkeresztúr ca o moștenire Tisa, iar vasele în formă de „oală de lapte” apar deja la Polgár⁴⁰. Acestea fixează totodată limita inferioară a cronologiei relative a culturii Bodrogkeresztúr.

Poziția cronologică relativă a materialului aparținând culturii Tisa în fazele sale Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr e dată de aflarea lui împreună cu materialele pictate de tip Ariușd, din faza Cucuteni A-B și B. Această situație se regăsește și în așezările din sud-estul Transilvaniei cunoscute prin cercetări sistematice.

Prezența în aceeași locuință de la Reci a materialului ceramic decorat cu împunsături succesive, ori cu decor din benzi cu câmpul liber sau acoperit cu hașuri, împreună cu vase și fragmente

ceramice care aparțin culturii Ariușd din etapa Cucuteni A-B și poate B, poate arăta și contemporaneitatea celor două faze ale culturii Tisa și Ariușd.

Cele două forme de locuință întâlnite la Reci, cu și fără platformă de chirpic în cadrul aceleiași culturi, precum și faptul că în ultima locuință se găsește mai mult material ceramic caracteristic culturii Bodrogkeresztúr, poate să indice prezența a două etape de dezvoltare: prima Tiszapolgár, la nivelul penultimei sau ultimei faze a culturii Ariușd, iar cealaltă a purtătorilor culturii Bodrogkeresztúr.

Prezența ceramicii Cucuteni-Ariușd din fazele A-B și B în așezările din sud-estul Transilvaniei, dovedește că stabilirea purtătorilor culturii Bodrogkeresztúr s-a făcut atunci când cultura Ariușd era în etapa ei de dezvoltare finală și nu în faza de mijloc de dezvoltare; prin urmare nu se poate vorbi în zona avută în vedere de un sincronism între Cucuteni A-Ariușd și cultura Tiszapolgár cum presupune I. BOGNÁR-KUTZIÁN. În întărirea afirmației vin și descoperirile de la Mugeni unde asistăm la pătrunderea purtătorilor culturii Tisa târzie în curs de dezvoltare spre cultura Bodrogkeresztúr, într-o așezare din faza târzie a culturii Ariușd (Cucuteni B), fără pictură⁴².

Apariția în așezarea de la Reci a resturilor culturii Coțofeni atât într-o groapă din apropierea unei locuințe eneolitice târzii aparținând culturii Bodrogkeresztúr cât și unul dintre morminte, ca și în așezarea de la Mugeni, ne îndeamnă să presupunem – cel puțin parțial – un sincronism între cultura Bodrogkeresztúr și faza de început a culturii Coțofeni. Ceașca de tip Coțofeni găsită la Valea Rea împreună cu vase ale culturii Bodrogkeresztúr, este un argument în plus în favoarea părerii de mai sus⁴³. Totodată apariția materialelor de tip Coțofeni la Reci și Mugeni în cadrul așezărilor Tisa târzii, pot să constituie limita cronologică superioară a materialelor Bodrogkeresztúr din zona de sud-est a Transilvaniei.

În acest context se impun o serie de remarci privind manifestările culturale ale ene-

oliticului târziu care sunt mai puțin cunoscute și care se manifestă și în zona avută în discuție. Astfel vecinii culturilor cu ceramică pictată din Transilvania (Petrești, Ariușd) au fost triburi cu ceramică nepictată care, sub numele de cultura Tiszapolgár, ocupau îndeosebi Câmpia Tisei, Slovacia răsăriteană și Ucraina Subcarpatică.

Pe teritoriul României, triburile Tiszapolgár sunt cunoscute sub numele de Românești, termenul folosit pentru prima dată de Petre ROMAN, după foarte caracteristicile descoperiri din peștera de la Românești, comuna Tomești, județul Timiș, și sunt populații autohtone atât în zona de câmpie joasă din Crișana și Banat, cât și pe valea Mureșului unde au fost în contact cu cele ale culturii Petrești⁴⁴. Câmpia someșeană de la nord și nord-vest de Someșul Mare și Mic intră în aria de formare, nefiind evitate nici zonele montane ale Banatului și Transilvaniei⁴⁵.

Într-un fel cultura Tiszapolgár și tipul Românești reprezintă evoluția în eneolitic a fondului local neolitic, situație constatată și în sud-estul Transilvaniei. Rezultanta pare creația unei populații pașnice, dar dinamice, prima care renunță la pictură în ornarea ceramicii, având tendința de acaparare a resurselor bogate în minereuri de cupru, în complexe ale acestei culturi descoperindu-se topoare-ciocan, dălți și podoabe de aramă.

În urma îndelungatului și nemijlocitului contact cu cei ai culturilor Petrești, Ariușd și Sălcuța, purtătorii culturii Românești preiau și transmit mai departe spre apus o serie de bunuri culturale, iar în crearea și răspândirea uneltelor grele de metal tot ei trebuie să fi avut un rol esențial⁴⁶. Pe baza analizei făcute mai sus, pentru descoperirile Tiszapolgár din sud-estul Transilvaniei, se poate folosi denumirea culturală Românești-Tiszapolgár, care corespunde mai bine realităților, termen preluat pentru descoperirile din Banat și de Adriana OPRINESCU⁴⁷.

În periodizarea și cronologia descoperirilor eneolitice târzii din sud-estul Transilvaniei, trebuie avut în vedere și mișcarea grupelor etno-culturale pe teritoriul actual al României, originare din regiunile nord-estice, începând cu

neoliticul târziu și continuându-se ulterior secole de-a rândul. Chiar dacă primele grupe indoeuropene din sud-estul Europei ar fi mai vechi, a fost decisiv numai aportul acestor ultime populații la adâncirea procesului de indoeuropenizare și ulterior de formare a neamurilor trace. Spre sfârșitul mileniului al V-lea și începutul celui de al IV-lea î.e.n., pe întinsele stepe de la Caspică și Volga inferioară, se naște și capătă amploare o activitate economică nouă, bazată pe creșterea animalelor în turmă, activitate care este asociată cu forma de organizare patriarhală.

Triburile de păstori care se îndeletniceau cu această activitate, presupuse a fi de limbă indoeuropeană, vor presa pe două direcții: spre sud, asupra centrelor de civilizație ale Orientului Mijlociu, unde erau în curs de constituire primele formațiuni statale și spre vest asupra zonei care le separa de marile centre agricole ale Europei de Est și Sud-Est. Acestor populații de păstori se datorează împingerea spre regiunile noastre a unor populații originare din ținuturile vest-azoviene, în bună măsură indoeuropene, care vor da naștere culturii Cernavodă I⁴⁸. În același timp asistăm la presiunea exercitată asupra limitelor nordice ale ariei Cucuteni-Tripolie a unor comunități aflate într-un proces evoluat de integrare în cultura Cucuteni⁴⁹, care vor contribui la apariția fenomenului Cucuteni C.

Mai spre sud, principala grupare etno-culturală nord-pontică ajunsă în ținuturile vest-pontice, Cernavodă I, dislocă triburile gumelnițene de pe o mare parte a ariei inițiale din sudul Moldovei, Dobrogei, estul Munteniei, nord-estul Bulgariei⁵⁰.

Prezența unor elemente de factură Cernavodă I sau doar de origine nord-pontică până în sudul Olteniei și al Macedoniei ca și apariția unor elemente ale culturii Sălcuța pe valea Moravei și a altora gumelnițene în Albania, dovedesc amploarea acestor mișcări care, după unele resturi răzlețe dar semnificative, a atins Câmpia Tisei și Bosnia⁵¹. În același cadru cronologic, grupe izolate au pătruns în centrul Transilvaniei, unde apar sub forma descoperirilor din necropola de la Decea Mureșului, provocând

reacții și mișcări care duc la încetarea evoluției independente a culturilor Ariușd, Petrești, Tiszapolgár-Românești; la amestecul și îmbinarea lor în sinteze etno-culturale noi de tip Deva, Reci, Gornești, Cheile Turzii⁵².

Sensul evoluției culturale din Transilvania, care în urma amestecului dintre grupe eneolitice locale și cele alogene tind spre uniformizare, rezultă din analiza descoperirilor de la Deva Ceangăi⁵³ și Reci⁵⁴. Materialele descoperite reflectă rolul important jucat de elemente de tip Românești (Tiszapolgár) până în răsăritul Transilvaniei și contribuția lor pare decisivă, la anihilarea grupurilor nord-pontice pătrunse în interiorul arcului Carpatic, asigurându-se într-o formă nouă, preponderența elementelor eneolitice locale⁵⁵.

În comparație cu cele care s-au dezvoltat pe un fond Tiszapolgár „curat” la apus de Carpați primind numele de „cultura Bodrogkeresztúr”, descoperirile din interiorul Transilvaniei pot căpăta un nume propriu, „tipul Gornești”⁵⁶, deoarece sunt și rezultanta unor componente diferite și nu doar a unui fenomen de imigrare dinspre Câmpia Tisei, cum s-a admis într-o primă fază a cercetărilor. Însuși procesul de formare a culturii Bodrogkeresztúr este la rândul său mult mai complex, întrucât pe de o parte fondul Tiszapolgár se îmbogățește cu elemente culturale din interiorul arcului carpatic, din zona de contact cu triburile Sălcuța - Bujanj-Hum Ia - Krivodol și prin mișcarea dinspre sud spre nord a unor grupe etnice cu caracter somatic mediteranean gracil; pe de altă parte, se produce difuzarea unor forme noi care vor caracteriza etapa Bodrogkeresztúr și în afara fostei arii Tiszapolgár⁵⁷.

Acest proces de difuzare a unei „mode stilistice”, cu efect unificator se desfășoară mai intens asupra unei zone în care, sub presiunea înfiltrărilor nord-pontice de tip Decea Mureșului sau Csongrád (R. Ungaria), se produsese deja un profund amestec etno-cultural⁵⁸.

Purtătorii culturii Bodrogkeresztúr, în cimitirele cărora predomină uneori tipul somatic mediteranean, gracil, trăiesc în comunități care-și

schimbă adesea locul (situație constatată și la Mugeni), instabilitatea accentuându-se în comparație cu perioada anterioară. Prelucrarea cuprului (descoperirea în stare brută a acestuia și în sud-estul Transilvaniei ne face să presupunem că prelucrarea lui a fost făcută și de localnicii din această zonă) atinge maxima dezvoltare pentru eneolitic, fiind evidentă dependența triburilor Bodrogkeresztúr de zonele cuprifere din Transilvania, Banat și nord-estul Serbiei. Tocmai și datorită acestui lucru Gheorghe LAZAROVICI⁵⁹ consideră că pe baza datelor cunoscute, se pare că zona de formare a culturii Bodrogkeresztúr ar fi mai degrabă în Banat și nu în Transilvania cum a considerat Petre ROMAN. Dat fiind zonele la care se referă cei doi cercetători ca fiind probabile pentru formarea culturii Bodrogkeresztúr, considerăm că acestea trebuie privite unitar și nu separat, pentru a avea o imagine reală, fără a exclude-o una pe cealaltă.

Descoperiri caracteristice culturii Bodrogkeresztúr sunt cunoscute din Banat (Baba Veche, Cenad, Sânpetru German, Curtici) și nord-vestul țării (Ciumești, împrejurimile Careiului)⁶⁰, în timp ce în Transilvania resturi de tip Gornești au apărut la Cheja, Tg. Mureș, Unirea⁶¹. Cultura Bodrogkeresztúr și descoperirile de tip Gornești reprezintă după părerea lui Petre ROMAN⁶² doar o etapă a unui lung și complicat proces de unificare a culturilor eneolitice de pe un vast teritoriu est-central și sud-est european, ce se manifestă prin creșterea proporției elementelor comune într-o regiune care anterior adăpostea mai multe culturi bine individualizate – Tiszapolgár-Românești, Petrești, Ariușd.

Considerată în Ungaria ca o cultură specifică autohtonă, cultura Bodrogkeresztúr se dezvoltă genetic din faza ultimă a culturii Tisa, reprezentată cel mai bine prin descoperirile de la Polgár și Tiszazug (cultura Tiszapolgár), grupul principal masându-se la est de Tisa, în special în jurul gurii Crișului. Spre vest de Tisa, descoperirile se răresc, iar dincolo de Dunărea panonică vestigiile culturii Bodrogkeresztúr apar în aria culturii Baden-Pécel, doar ca piese izolate. În jurul gurii Mureșului se observă un facies aparte,

în cadrul căruia se găsesc cele mai vechi variante ale „oalei de lapte”, cu micile tortițe caracteristice plasate nu sub buză, ci la linia de întâlnire a gâtului zvelt, tronconic, cu pântecele vasului⁶³.

Al doilea grup l-ar forma descoperirile din Transilvania, pe care P. PATAY le consideră un rezultat al imigrării culturii spre bazinul transilvănean, pe valea marilor râuri⁶⁴.

Totuși la acest grup trebuie avută în vedere și ipoteza variantei transilvăneană a culturii Tisa, care a generat fenomene similare culturii Tisa din Ungaria, situație ce scoate în evidență deosebirile materialului Bodrogkeresztúr din Transilvania față de cel din Ungaria, având la bază deosebirile ce l-au generat. Această ipoteză de lucru a fost vehiculată de N. VLASSA⁶⁵, care a surprins pe baza acestora influențele și interferențele dintre cultura Tisa transilvăneană și cultura Petrești, influențe sesizabile mai ales în faza începătoare a celei din urmă, în special pe specia ceramicii nepictate, ci împodobite cu motive incizate.

În încadrarea cronologică a descoperirilor eneolitice târzii din sud-estul Transilvaniei, îndeosebi a celor care aparțin din punct de vedere cultural tipului Bodrogkeresztúr, se impun câteva referiri cu privire la legăturile acestei culturi cu sud-estul Europei și în special cu lumea egeeană. Legăturile culturii Bodrogkeresztúr cu sud-estul Europei sunt deja cunoscute prin răspândirea unor tipuri ceramice caracteristice ca de pildă „oala de lapte”, ori podoabele din aur caracteristice acestei culturi eneolitice⁶⁶. În această situație nu trebuie să ne surprindă că o serie de elemente sudice de pe teritoriul egeean au ajuns prin rețeaua de schimburi comerciale până în ținuturile Tisei și ținuturile purtătorilor culturii Bodrogkeresztúr⁶⁷. Ne referim în primul rând la ceramica de tip „red slipped” (cu gobin roșu), care a apărut în trei așezări ale culturii Bodrogkeresztúr din Ungaria de la Jászberény, Kiskörös și Mezótúr⁶⁸. Originea ceramicii cu slip roșu (gobin roșu) nu trebuie căutată în nici un caz printre vestigiile sud-est-europene, ci numai pe teritoriul Greciei unde avem date certe cu privire la această tehnică aparte, mai exact în regiunile

centrale și sudice, unde s-a stabilit și poziția ei stratigrafică⁶⁹.

În părțile nordice ale Greciei, în Macedonia acest tip de ceramică apare în mod accidental, în relații cronologice neclare. Față de această situație în așezarea de la Maliq din Albania, apar împreună atât tipul ceramic „oala de lapte”, caracteristic culturii Bodrogkeresztúr, cât și cel cu gobin roșu. Pe baza acestor elemente se presupune că așezarea de la Maliq (straturile aparținând perioadei aramei), a avut relații nu numai cu regiunile nordice ale Greciei, ci și cu cele ale Tisei. Având în vedere și faptul că în stratul Hissar I de la Kosovo au apărut în aceeași legătură cele două tipuri ceramice ca la Maliq, putem conchide că ceramica cu gobin roșu își are originea în regiunile sudice și centrale ale Greciei, Thessalia, de unde prin Balcani a ajuns în părțile bazinului carpatic.

Încadrarea în timp a acestui tip de „marfă” aparte se face pe baza descoperirilor de la Eutresis, Perachira care corespunde pentru EH I (Earl Helladic) și Argissa-Magula corespunzând pentru ETh I-II = EH II⁷⁰. În această situație și cele trei vase cu gobin roșu descoperite, asemănătoare cu cele din lumea egeeană sub aspectul tehnicii de ornare se încadrează în EE I și începuturile lui EH II. Această perioadă corespunde pentru Troia I, a cărei încadrare în timp a adus elemente privind cronologia absolută și pentru cultura Bodrogkeresztúr.

Astfel cercetătorul P. Z. SPANOS, bazându-se pe datele de la Tarsus și Kültepe încadrează Troia I perioadei cuprinse între 2750-2450 î.e.n., care este acceptată de o bună parte de cercetători ca limită pentru cronologia absolută și în cazul culturii Bodrogkeresztúr⁷¹. În această situație alături de elementele analizate în prezentul material, care fixează limitele superioară și inferioară ale cronologiei relative pentru descoperirile de tip Bodrogkeresztúr, se poate accepta perioada cuprinsă între 2750-2450 î.e.n., pentru cronologia absolută a descoperirilor eneolitice din sud-estul Transilvaniei, cu rezervele ce derivă din situația concretă a zonei avută în discuție.

Pe baza analizei materialelor descoperite, a considerentelor culturale legate de eneoliticul transilvănean, descoperirile din sud-estul Transilvaniei aparțin eneoliticului târziu, având probabil și influențele din lumea egeeană ca și ținuturile Tisei și bazinul carpatic, cronologic încadrându-se culturilor Românești-Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr, „tipul Gornești”. Desigur cercetările viitoare din zonă vor putea aduce noi dovezi și date care să susțină această încadrare cronologică, întrucât fenomenele culturale Tiszapolgár și în special Bodrogkeresztúr sunt și rezultatele unor componente diferite și nu doar ale unui fenomen de imigrare dinspre Câmpia Tisei.

Note

1. Pentru cele afirmate, cf. BELLA, L., în: *Az Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve* (Anuarul Asociației arheologice maghiare), I, 1920- , HILLEBRAND, J., în: *ArchHung*, IV, 1929; BANNER J., în: *Dolgszeged*, IX-X, 1933-1934; FOLTINY, I., în: *FoliaArch*, III-IV, 1941; PATAY P., în: *AE*, III, V-VI, 19-1945; BANNER-FOLTINY, în: *FoliaArch*, V, 1945; PETRÓCZY, J., în: *FoliaArch*, V, 19 ; KUTZIÁN I., în: *AE*, III, VII-VIII-IX, 1946-1947-1948; ZALOTAY E., în: *Dolgszeged*, IX-X, 1933-1934; PATAY, P., în: *ActaArch*, IX, 1958, planșe și figuri cu materiale Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr, *passim*.
2. BOGNÁR-KUTZIÁN, I., **The copper age cemetery of Tiszapolgár-Basatanya**, Budapest, 1963, Pl. XXI, 6, XL
3. HILLEBRAND, J., **Das Frühkupferzeitliche Gräberfeld von Pusztáistvánháza**, *ArchHung*, IV, 1929, fig. 16/2.
4. SCHIMDT, H., **Cucuteni**, 1932, Formentafel B/8.
5. HILLEBRAND, J., **op. cit.**, Pl. VII, 8.
6. ROSKA M., **A székelyföld őskora**, în: **Emlékkönyv...**, Sepsiszentgyörgy, 1929, fig. 9.
7. PATAY P., **A Bodrogkeresztúri kultúra temetői**, *RégFüz.*, II, 10, Pl. V, 7.
8. SZÉKELY, Zoltán, **Materiale și cercetări arheologice**, III, 1957, 153, fig. 5/4.
9. HILLEBRAND, J., **op. cit.**, fig. 10/3, Pl. VII, 7.
10. BOGNÁR-KUTZIÁN, I., **op. cit.**, Pl. XXIII, I, VI, 3-4.
11. GOLDMAN György, **A Bodrogkeresztúri kultúra temetője Battonyán**, în: *Communications ArchHung*, 1985, p. 29., fig. 2, 5, 10.
12. HILLEBRAND, J., **op. cit.**, Pl. VII, 1, 3-6.
13. BOGNÁR-KUTZIÁN, I., **op. cit.**, XL 5.
14. HILLEBRAND, J., **op. cit.**, fig. 16/2.
15. TOMPA, F., în: *BerRGK*, 35, Pl. 15/4, 2.
16. LÁSZLÓ, F., în: *Dacia*, I, 1924, pl. VII/2; SCHMIDT, H., **op. cit.**, Formentafel
17. PATAY P., **op. cit.**, pl. II/1; XVI/2; XIX/12.
18. *Ibidem*, pl. V/1.
19. *Ibidem*, pl. II/9; III/13.
20. HILLEBRAND, J., **op. cit.**, Pl. V, 2; BANNER János, **Ujabb adatok a Bodrogkeresztúri kultúra elterjedéséhez**, în: *AE*, pl. I, p. 16.
21. ROSKA M., **Repertorium**, Kolozsvár, 1942, p. 161., nr. 91; p. 162., fig. 191.

22. VLASSA, N., **Contribuții la cunoașterea culturii Bodrogkeresztúr în Transilvania**, în: SCIV, 3, Tomul 15, Ed. Academiei, 1964, p. 365.
23. ANDRIȚOIU, I., **Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului**, în: Biblioteca Thracologica, II, 1992, p. 16.
24. VLASSA, N., **op. cit.**, p. 365.
25. BOGNÁR-KUTZIÁN, I., **op. cit.**, pl. CX, 6.
26. PATAY P., **A Bodrogkeresztúri kultúra emlékei a Szabolcs megyei Jósza András Múzeumban**, în: AE, vol. 77, 1950, p. 2, fig. 17/a, 2b, 9a, 9b, 11a, 12a, 12b, idem, **op. cit.**, p. 22-23.
27. SZÉKELY, Zoltán, **Noi descoperiri de unelte de aramă și de bronz din Transilvania**, în: SCIV, 2, Tomul 18, Ed. Academiei, 1967, p. 328.
28. PATAY P., **op. cit.**, p. 35.
29. ROSKA M., **A rézcsákányok**, în: Közlemények, II, 1942, p. 65.
30. NESTOR, I., **Sur les débuts de la métallurgie du cuivre et du bronze Roumanie**, în: Nouvelles études d'histoire, 1955, 9, 47-63.
31. ROSKA M., **Repertorium**, I, p. 246, fig. 305/4, 3.
32. SZÉKELY, Zoltán, în: **Materiale**, III, 1957, p. 157, fig. 9/1; D. BERCIU, **Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre**, București, 1966, p. 162.
33. ROSKA M., **op. cit.**, fig. 246/3.
34. PATAY P., **A Bodrogkeresztúri kultúra temetői**, p. 23.
35. PATAY, P., **Prispevky k sprevčvaniu kovov v dobe menenej na Slovensku**, în: SlovArch, VI, 2, 1958, p. 310; idem, **A Bodrogkeresztúri kultúra temetői**, p. 34.
36. VULPE, AL., **Cu privire la cronologia topoarelor de aramă cu brațele „în cruce”**, în: SCIV, 15, 1964, 4, p. 457-466.
37. **Contribuții la problema neoliticului în România în lumina noilor cercetări**, 1961, p. 124.
38. BOGNÁR-KUTZIÁN, I., **op. cit.**, p. 348.
39. PATAY, P., **Prispevky...**, p. 310., Idem, **Tanulmányok Debrecen vidékének rézkorából**, în: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 2, p. 25, n. 49.
40. VLASSA, N., **op. cit.**, p. 360.
41. BOGNÁR-KUTZIÁN, I., **op. cit.**, p. 542.
42. FERENCZI, Ștefan; FERENCZI, Géza, **Săpături arheologice la Mugei în 1960-1961**, în: Revista Muzeelor, Anul II, 1965, Număr special, p. 417.
43. VLASSA, N., **op. cit.**, p. 358.
44. ROMAN, P., **Forme de manifestare culturală din eneoliticul târziu și perioada de tranziție spre epoca bronzului**, în: SCIV, Tomul 32, 1981, p. 21.
45. VLASSA, N., în: **Actes du VIIe Congrès International des sciences préhistoriques et protohistoriques**, Praga, 1966, p. 460-464.
46. ROMAN, P., în: **Thraco-Dacia**, București, 1976, p. 53.
47. OPRINESCU, A., **Răspândirea culturii Tiszapolgár-Românești în Banat**, în: Banatica, 1981, p. 43.
48. ROMAN, P., **Forme de manifestare...**, p. 23.
49. DODD-OPRINESCU, Ann., **Primele elemente stepice din eneoliticul românesc**, conferă ROMAN, P. în: **Forme de manifestare...**, p. 23.
50. MORITZ, S.; ROMAN, P., **Aspekte des Ausgangs des Aeneolithkums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit in Raum der Niederdonau**, în: Dacia, N.S., 1968 p. 120-121.
51. ROMAN, P., **op. cit.**, p. 24.
52. Ibidem
53. Idem, **Strukturänderungen des Endeneolithkums im Donau-Karpaten-Raum**, în: Dacia, N.S., 1971, p. 95-96.
54. SZÉKELY, Zoltán, **Descoperiri din neoliticul târziu în așezarea de la Reci**, în: SCIV, Anul XV, 1964, p. 121-126.
55. ROMAN, P., **op. cit.**, p. 130.
56. VLASSA, N., **Contribuții la cunoașterea culturii Bodrogkeresztúr în Transilvania**, în: SCIV, 3, Tomul 15, 1964, p. 353-355, și 366.
57. ROMAN, P., **Forme de manifestare...**, p. 25.
58. Ibidem
59. LAZAROVICI, Gh., **Importuri Tiszapolgár în așezarea sălcuțeană de la Cuptoare**, în: Banatica, 1981, p. 40.
60. JERCOȘAN, N., **Considerații asupra eneoliticului și a perioadei de tranziție la epoca bronzului în nord-vestul României**, în: Symposia traco-logica, nr. 8., Satu Mare-Carei, 1990, p. 32.
61. VLASSA, N., **op. cit.**
62. ROMAN, P., **op. cit.**, p. 26.
63. VLASSA, N., **op. cit.**, p. 360.
64. Ibidem
65. Ibidem, p. 360-361.
66. MAKKAY, J., în: ActaArchHung, 28 (1976), p. 251-280.
67. RACZKY P., **Adatok a bodrogkeresztúri kultúra Déli kapcsolataihoz és kronológiájához**, în: AE, 109, 1982, p. 180-188.
68. Ibidem
69. Ibidem
70. Ibidem, p. 182-183.
71. Ibidem, p. 188.

A délkelet-erdélyi késő eneolitikumi (rézkori) felfedezések korszakolása (Kivonat)

A Tisza műveltség és annak későbbi szakaszai régészeti leletei Délkelet-Erdélyben aránylag egységesek. Az időrendi korszakolás valamint a műveltség szerinti felosztás elsősorban a feltárt cserépanyag túlnyomó többsége szerint történik. Ezek mellett, bár kisebb mértékben, a kő-, csont- és fémtárgyaknak, főleg a rézből készítetteknek is megvan a maguk fontossága. A kronológiai és műveltség szerinti felosztásban, különösen a cserépanyag elemzésében valós segítséget nyújt a Bodrogkeresztúr, Pusztastvánháza, Hódmezővásárhely-Kotacpart, Deszk, Jászladány, Hódmezővásárhely-Kökénydomb stb. településeken feltárt anyaggal való analógia. A kőtárgyaknál, mint az obszidián-, andezit- és kovalemezmagok esetében, bár kis mennyiségben, a bodrogkeresztúri műveltséggel való analógiát a ludasi állomás előtti Marosgeze községi kőbányában feltárt sírbeli leletek képezik. A délkelet-erdélyi településeken feltárt fémtárgyak és eszközök rézből készültek, és kronológiailag a bodrogkeresztúri műveltséghez sorolhatók. A

tiszapolgári törzseket Románia területén Românești néven ismerik, e megnevezést Petre ROMAN kutató használta legelőször, a Temes megyei Tomești község Românești barlangban talált jellegzetes leletek alapján. A Tiszapolgár és Românești típusú műveltség képezi a helyi neolitikum további, eneolitikumi fejlődését, melyet a délkelet-erdélyi településeken is megtalálunk.

in the cave at Românești, the village Tomești (Timiș County). In a way the Tiszapolgár culture and the Românești type represent the evolution in the eneolithic era of the local neolithic fund, a fact which can be proved with finds from South-Eastern Transylvania as well.

The Periodicisation and Chronology of the Eneolithic Discoveries of the Late (Post-Ariuşd) Period in South-Eastern Transylvania

(Abstract)

The archeological material belonging to the Tisza culture in its late phases, discovered in the South-Eastern Transylvania, has a relatively unitary character. The periodicisation as well as the chronical timing and cultural characterisation can be made on basis of the ceramics pieces discovered, which dominate quantitatively. Beside them, the lythical pieces (stones), the bone and especially the metal pieces have also an important role in the chronological timing of the discoveries. In the analysis of the ceramic material especially, in the cultural and chronological timing we can very well make use of the analogies among Bodrogkeresztúr, Pusztaitvánháza, Hódmezővásárhely-Kotacpart, Deszk, Jászládány, Hódmezővásárhely-Kökénydomb, etc. The lythical pieces (stones), represented by obsyidian nucleuses and flint blades can be associated with the objects discovered in the grave situated in the stone quarry at the border of the village Gheja (Marosgeze), in front of the railway-station at Luduş (Ludas), attributed to the Bodrogkeresztúr culture. The metal objects and tools discovered in the settlements in South-Eastern Transylvania are of cooper and chronologically dated to the Bodrogkeresztúr culture. On the territory of Romania, the Tiszapolgár cultures are known under the name Românești, a term used for the first time by Petre ROMAN, after the discoverien

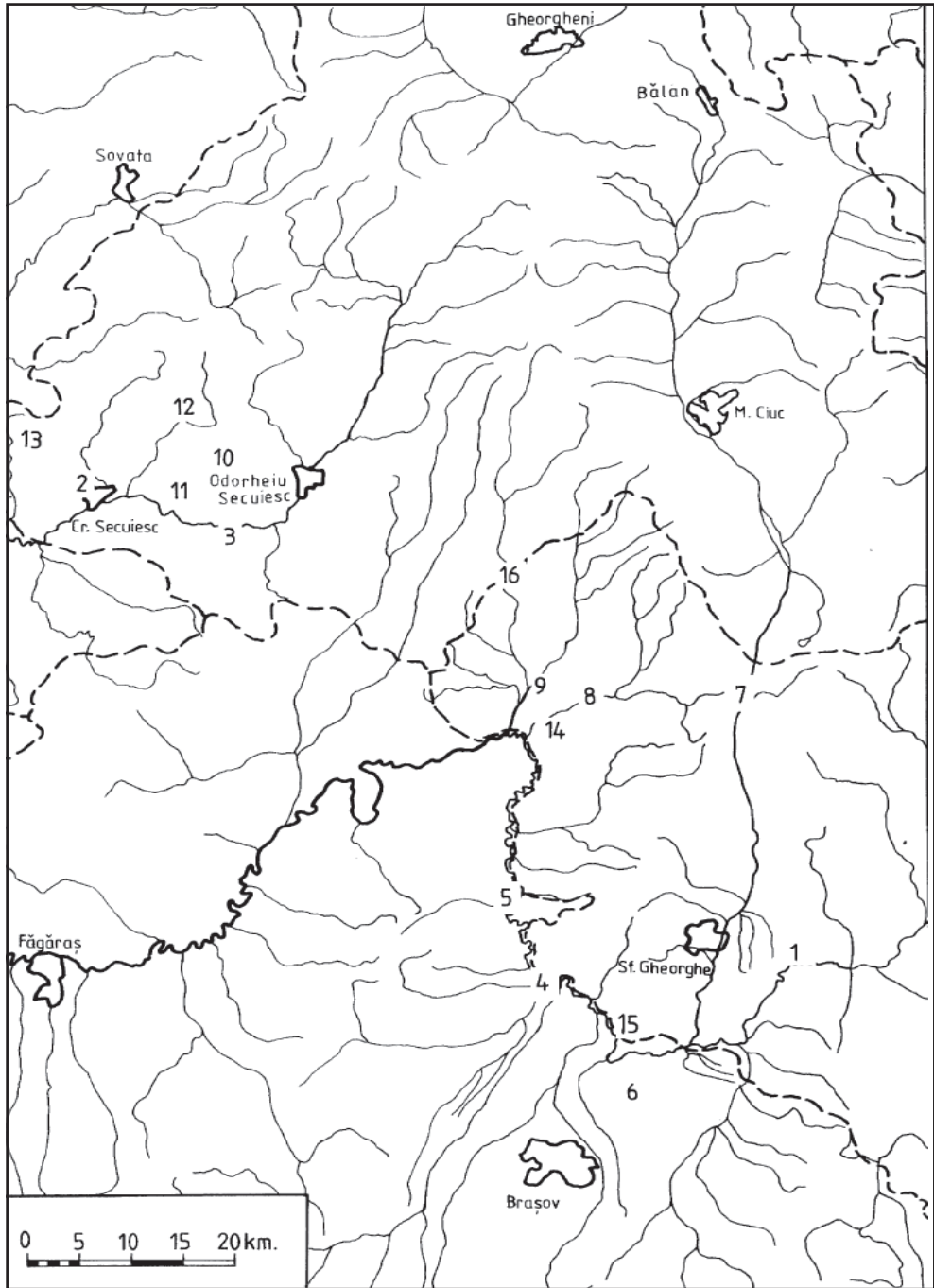

Figura 1. Descoperiri eneolitice târzii în SE Transilvaniei. 1 - Reci, 2 - Cristuru Secuiesc, 3 - Mugeni, 4 - Feldioara, 5 - Măgheruș, 6 - Hărman, 7 - Bicsadul Oltului, 8 - Biborțeni, 9 - Tălișoara, 10 - Șimonești, 11 - Porumbenii Mici, 12 - Medișorul Mare, 13 - Eliseni, 14 - Baraolt, 15 - Ariușd, 16 - Merești

